

Priedēkļa *pār-* nozīmju hierarhijas atspoguļojums radiālajā nozīmju modelī¹

Hierarchy of prefix pār- meanings in the radial meaning model

Daiga Deksnē

Latvistikas un baltistikas nodaļa
Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte
Visvalža iela 4a, Rīga LV-1050, Latvija
E-pasts: daigade@inbox.lv

Prefiksācija ir produktīvs verbu atvasināšanas veids latviešu valodā. Nozīmju klāsts, ko priedēklis var piešķirt dažādiem vārdiem, ir ļoti plašs. Parasti priedēklis vārdam piešķir telpiskas, temporālas vai kvantitatīvas dabas nozīmi. Tradicionāli latviešu valodniecībā priedēkļu nozīmes tiek uzrādītas saraksta veidā, sniedzot dažus priedēkļverbu piemērus. Šajā pētījumā pirmo reizi latviešu valodniecībā priedēkļa *pār-* nozīmes tiek atspoguļotas radiālajā nozīmju modelī, kas uzskatāmi parāda priedēkļa nozīmju hierarhiju un kopīgās un atšķirīgās nozīmju īpašības. Nozīmju modelis veidots, analizējot 396 no korpusiem *lvTenTen14*, *LVK2018* un *Saeima* ekscerpētus priedēkļverbus ar priedēkli *pār-*. Modelī iekļautas 13 nozīmes. Lai gan prototipiskā priedēkļa *pār-* nozīme ir virzība telpā pāri kādam objektam, korpusā visvairāk ir tādu priedēkļverbu, kuriem priedēklis *pār-* piešķir atkārtotas darbības nozīmi.

Atslēgvārdi: verbs; vārdadarināšana; priedēklis; prefiksācija; priedēkļu polisēmija.

Ievads

Verbu priedēkļiem raksturīgas trīs lielas nozīmju grupas – telpiskās nozīmes, temporālās nozīmes un kvantitatīvās nozīmes (Staltmane 1958, 12; Soida 2009, 228; Kalnača 2014, 93–94). Cita veida nozīmēm ir individuāls raksturs. Taču ne visas nozīmes piemīt visu semantisko grupu vārdiem. Priedēkļa nozīme ir cieši saistīta ar vārda semantiku. Piem., virzības vārdiem raksturīgas telpiskas nozīmes, piem., *pāriet* (*pāri ielai*), kas nav raksturīgas mentālas darbības vārdiem, piem., vārdam *pārdomāt* (*teikto*) piemīt visu objektu aptverošas darbības nozīme. Priedēkļi valodā radušies gramatizēšanās rezultātā, prievārdiem kļūstot par saistītām morfēmām

¹ Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas projektā „Latviešu valoda” (Nr. VPP-IZM-2018/2-0002).

(Kalnača 2008, 256–257). Gramatizācijas procesā priedēklis pārņemto daļu no prievārda nozīmēm un iegūst arī jaunas nozīmes. Šis raksts veltīts priedēkļa *pār-* padziļinātai izpētei, jo tas ir viens no nozīmēm bagātākajiem priedēkļiem. Daļu nozīmju gramatizācijas procesā priedēklis pārņemtojis no atbilstoša prievārda *pār*. Prievārdi transpozīcijas ceļā radušies no apstākļa vārdiem (Dimante 2001, 15), tātad prievārds *pār* ir saistīts ar apstākļa vārdu *pāri*. Priedēkļverba nozīmi ietekmē gan motivētājverba nozīme, gan priedēkļa nozīme. Tā kā priedēkļverbi nereti ir polisēmiski, dažkārt atšķirīgas nozīmes parādās tikai kontekstā.

Tradicionāli priedēkļu nozīmes vārdnīcās un latviešu valodnieku darbos tiek uzrādītas saraksta veidā (Endzelīns 1971; Bendiks et al. 1972–1996; Vulāne 2015), nenorādot saikni starp nozīmēm. Priedēkļa nozīmju sistēma šajā rakstā tiek skaidrota, izmantojot radiālo nozīmju modeli, kas parāda nozīmju sistēmas hierarhisko struktūru. Radiālās kategorijas jēdzienu ir definējis Džordžs Leikofs (*George Lakoff* 1987, 65). Radiālās kategorijas pamatā ir prototipa efekts, kas lingvistikā izpaužas kā asimetrija kategorijas locekļu starpā. Kādam no kategorijas locekļiem ir neitrālāka nozīme salīdzinājumā ar citiem. Kategorijas nemarkētais (neitrālais) loceklis ir kategorijas noklusējuma vērtība. Prototipa efekts redzams dažādās valodas jomās – fonoloģijā, morfoloģijā, sintaksē un semantikā (Lakoff 1987, 60–61). Radiālo kategoriju metode kognitīvajā lingvistikā tiek izmantota arī vārda polisēmijas analīzei (daži piemēri atrodami Norvig, Lakoff 1987; Brugman, Lakoff 2006; Gries 2006).

Radiālo kategoriju metode priedēkļu nozīmju aprakstam latviešu valodniecībā iepriekš nav izmantota. Nozīmju modelis veidots, analizējot 396 no korpusiem ekscerpētus priedēkļverbus ar priedēkli *pār-*. Modeļa izveidei izmantotie piemēri ekscerpēti no šādiem korpusiem:

- 1) „lvTenTen: Corpus of the Latvian Web 2014” (lvTenTen14), korpusa apjoms ir vairāk nekā 530 miljoni vārdlietojumu;
- 2) „Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus 2018” (LVK2018) (Levāne-Petrova 2019), korpusa apjoms ir 10 miljoni vārdlietojumu;
- 3) „LR 5.–12. Saeimas sēžu stenogrammu korpus” (SAEIMA) (Darģis et al. 2018), korpusa apjoms ir 21 miljons vārdlietojumu.

1. Priedēkļu nozīmju atspoguļojums latviešu valodniecībā

Parasti katram priedēklam tiek sniegts nozīmju uzskaitījums, īpaši nenorādot to hierarhiskās attiecības (Endzelīns 1906; Bendiks et al. 1972–1996; Vulāne 2013). Piem., „Latviešu literārās valodas vārdnīcā” priedēkļa *pār-* nozīmes uzskaitītas šādi (Bendiks et al. 1972–1996):

„1. Savienojumā ar verbu norāda uz darbības virzību pāri (kam), pār (ko). [...] 2. Savienojumā ar verbu norāda uz darbības virzību uz citu vietu. [...] 3. Savienojumā ar verbu norāda uz darbības virzību uz izejas punktu. [...] 4. Savienojumā ar verbu norāda, ka darbības objekta vai darbības subjekta virsma tiek klāta (ar ko). [...]”
Kopumā šajā avotā norādītas 13 nozīmes, kādas priedēklis *pār-* var piešķirt verbam.

Citi autori uzrāda atšķirīgu nozīmju skaitu. Jānis Endzelīns (1971, 600–603) priedēkli *pār-* uzskata par nozīmēm visbagātāko priedēkli, minot tam deviņas nozīmes. Vairākām nozīmēm norādīta saistība ar vācu valodu un nozīmju secīga attīstība. Nozīmes ir šādas:

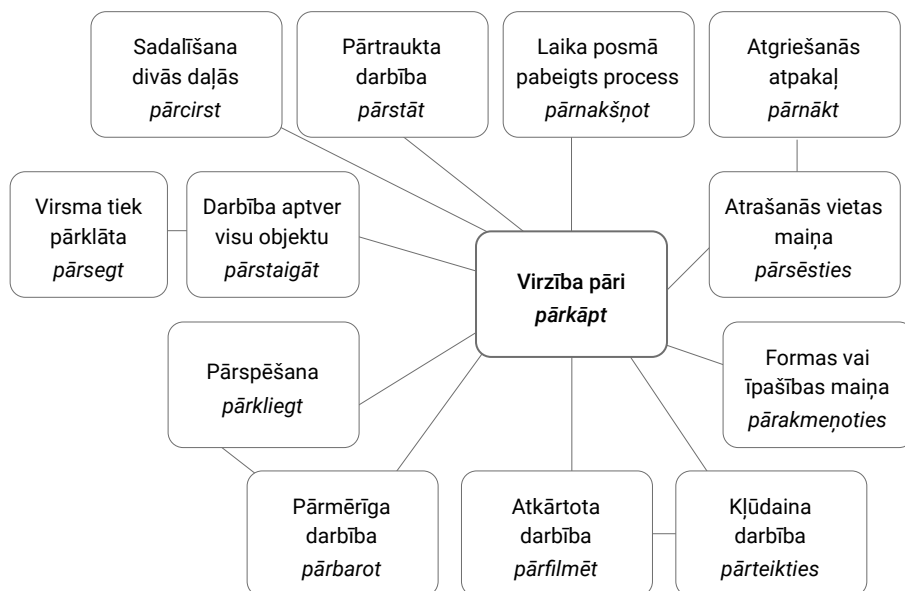
- 1) nozīme ‘caur’ no vācu *durch* (*pārkost*);
- 2) no vācu *hindurch* rodas nozīme ‘hinüber’ jeb ‘pāri’ (*pārbrist*);
- 3) no vācu *hinüber* rodas nozīme ‘pārmērīgi’ (*pārēsties*);
- 4) pārspēšana (*lakstīgalu pārdziedāju*);
- 5) darbības pārtraukšana (*lazdiņa pārziedēja*);
- 6) pāreja no vienas formas citā (*pārkravāties*);
- 7) atkārtota darbība (*pārslaucīt*);
- 8) kļūdaina darbība (*pārskatīties*);
- 9) darbība aptver visu objektu un noved pie mērķa (*pārmeklēt*).

Emīlijai Soidai (1970) ir atšķirīgs skatījums. Viņa nesniedz katra priedēkļa nozīmju sarakstu. Telpiskās nozīmes sniegtas apraksta veidā, bet ar darbības realizācijas pakāpi saistītās nozīmes iedalītas septiņos blokos. Dažiem priedēkļiem norādītas vēl citas nozīmes ar individuālu procesa raksturojumu. E. Soida (2009, 240–259) uzskata, ka telpiskajā orientācijā priedēklis *pār-* ir sinonīms adverbam *pāri*, kas tiek lietots kontekstā ar substantīvu akuzatīvā (*pārbrist upi*). Tas izsaka arī atrašanās vietas maiņu (*pārstādīt*). Šim priedēklam ir arī nozīme ‘atpakaļ’, kas tiek lietota kontekstā ar substantīvu lokatīvā (*pārbraukt mājās*). Priedēklis raksturo pilnībā notikušu procesu (*pārziedēt*) un pāri mēram realizētu darbību (*pārsmieties*). Priedēklam *pār-* var būt arī kaut kā pārspēšanas nozīme (*pārkliegt*). Tas var apzīmēt arī atkārtotu darbību, kuras rezultātā objekts tiek pārveidots (*pārgludināt*).

Anna Vulāne (2015, 283) priedēklam *pār-* sniedz visplašāko nozīmju uzskaitījumu, minot 17 nozīmes. Telpiskā nozīmē darbība virzās pāri (*pārceļt pār upi*), virsma tiek pārklāta ar kaut ko (*pārbērt ogas ar cukuru*) vai darbība virzās uz sākumpunktu (*pārnākt mājās*). Darbības rezultātā kaut kas tiek sadalīts (*pārsprāgt*), atkārtotas darbības rezultātā tiek iegūta jauna kvalitāte (*pārsūt kleitu*), mainās darbības vieta vai laiks (*pārceļt mēģinājumu*), darbība ir pārmērīga (*pārsālīt*), kaut kas tiek pārspēts (*pārkliegt*), darbība tiek izbeigta (*pārtraukt*), darbība aptver plašu teritoriju (*pārstaigāt tūrumus*) vai visu darbības objektu (*pārzināt noteikumus*), darbība tiek dziļi izjūsta (*pārceļt sāpes*), vai arī darbība ir kļūdaina (*pārskatīties*).

2. Priedēkļa *pār-* nozīmes radiālajā nozīmju modelī

Lai apzinātu verba priedēkļu nozīmju kopīgās un atšķirīgās iezīmes, ko neuzrāda tradicionāli lietotais nozīmju pārskaitījums saraksta veidā, daļa krievu valodas priedēkļu tiek analizēti, izmantojot radiālo kategoriju modeļus (Janda et al. 2013, 19–80; sk. arī Nessel, Endresen, Janda 2011). Šādu metodi var izmantot arī priedēkļu nozīmju aprakstam latviešu valodā. Katram priedēklam latviešu valodā atbilst viens vai vairāki adverbi, kas norāda virzienu telpā, kādā vērsta pamatverba nosauktā darbība (Soida 2009, 234–240). Priedēklam *pār-* atbilst adverbs *pāri*.

1. attēls. Priedēkļa *pār-* radiālais nozīmju modelis

Priedēkļa prototipiskā nozīme parasti atbilst virzienam telpā, un tai ir visplašākais atvasinātu nozīmju klāsts salīdzinājumā ar citām nozīmēm. Atvasinātās nozīmes dažkārt nav strikti nodalāmas.

Balstoties uz 396 priedēkļverbu lietojuma piemēriem, kas ekscerpēti no korpusiem, priedēklim *pār-* ir izveidots radiālais nozīmju modelis (sk. 1. attēlu). Radiālie modeļi parāda, kuras nozīmes ir tuvākas un kuras nav tieši saistītas savā starpā. Prototipisko nozīmi apzīmē taisnstūris, kas atrodas shēmas centrā (ar tekstu treknrakstā). Katrā taisnstūrī ietverts nozīmes nosaukums un priedēkļverba piemērs. No prototipiskās nozīmes izejošās līnijas savieno to ar atvasinātajām nozīmēm. Ir atvasinātas nozīmes, no kurām savukārt tiek atvasinātas vēl citas nozīmes. Jo nozīme tālāk no centra, jo tā ir specifiskāka salīdzinājumā ar nemarkēto prototipisko nozīmi. Ir tuvu nozīmju grupas, kurās nozīmes pārklājas un nevienu no grupas nozīmēm nevar uzskatīt par nemarkētu. Katra grupas nozīme ir savienota arī ar prototipisko nozīmi. Piem., nozīmes ‘pārspēšana’ un ‘pārmērīga darbība’ var pārklāties, jo šajās nozīmju grupās ir verbi, kuriem piemīt vienas vai otras grupas nozīme atkarībā no kontekstuālā lietojuma (frāze *pārkliegt balsi* izsaka pārmērīgu darbību, bet frāze *pārkliegt pretinieku* – pārspēšanu).

Radiālajā nozīmju modelī iekļautas 13 nozīmes:

1) virzība pāri

Priedēkļa *pār-* prototipiskā nozīme izsaka virzību telpā no viena punkta uz otru pāri kādam objektam jeb šķērslim, kurš parasti ir konkrēts objekts. Vairums verbu ir virzības verbi, kas izsaka kāda attāluma pārvarēšanu, virzoties kaut kam

pāri. Virzības verbu semantika, veids vai ātrums, kādā notiek kustība, ir daudzveidīgs. Šīs īpašības priedēkļverbi manto no atbilstošiem motivētājverbiem. Verbs *pārrāpot* izsaka īpaši lēnu kustību. Verbu *pārripot* un *pārskriet* apzīmētās kustības ātrums ir krietni lielāks. Verbs *pārbrāzties* apzīmē īpaši ātru kustību. Pārvaramais attālums var būt gan horizontāla virsma, piem., *pārairēt laivu pāri ezeram*, gan reljefa virsma, piem., *pārkāpt sliekšnim, pārlēkt pāri sētai, pārrāpties pāri sienai*. Gaisā notiekošu kustību apzīmē verbi *pārlidot, pārlaisties, pārpūst*.

Substantīvu motivēti verbi izsaka virzību pāri ar substantīva nosauktā priekšmeta palīdzību, piem., *pārkuģot*.

Kontekstā parasti tiek norādīts objekts, kuram pāri virzība notiek. Piemērā (1) šis objekts ir *plava*.

- (1) *Pārbrīdu pāri plavai.* (lvTenTen14)

Pārvietoties var gan intransitīva verba subjekts: *pārbrist, pārkrist, pārlieties, pārslīdēt, pārsoļot, pāršļūkt, pārtecēt, pārkļūt*, gan transitīva verba subjekta virzīts objekts: *pārsviest, pārgrūst, pārgāzt, pārrullēt, pāršķirt, pārrīpināt, pārdabūt*.

Līdzīgi virzības vārdiem virzību izsaka arī skaņas verbi. Līdz ar kustību pārvietošanas arī skaņa, piem., *pāršalkt*.

Šajā grupā iekļauti verbi, kas apzīmē arī statisku pozīciju telpā pāri kādam citam objektam, piem., *pārlīkt un pārkarāties* (2).

- (2) *Pāri viņam pārkarājās rūsainie, izgāzušies tērauda kuģa sāni.* (lvTenTen14)

2) atrašanās vietas maiņa

Salīdzinot ar prototipisko nozīmi, atrašanās vietas maiņas nozīmei piemīt nelielas variācijas – darbības rezultāts ir svarīgāks par virzības trajektoriju. Verbu subjekta vai objekta sākotnējā atrašanās vieta nesakrīt ar to atrašanās vietu, darbību beidzot. Atkarībā no konteksta virzības vārdiem piemīt vairākas nozīmes. Verbi *pārbraukt, pārbēgt, pārdzīt, pārvākt, pārmukt, pārnest, pārvest* var izteikt vienkāršu atrašanās vietas maiņu, ja tiek norādīts ar prepozicionālu frāzi izteikts pārvaramais ceļa posms. Piemērā (3) tā ir *ielā*. Tie var izteikt arī atgriešanos atpakaļ vietā, kurā objekts vai subjekts bijis iepriekš, ja šos verbus lieto ar substantīvu lokatīvā. Piemērā (4) šis substantīvs ir *mājas*. Priedēkļverba lietošanu kopā ar substantīvu lokatīvā, izsakot atgriešanos atpakaļ, min arī E. Soida (2009, 240).

- (3) *[..] paldies nē, es teicu un pārmuku pāri ielai.* (lvTenTen14)

- (4) *Daži pārmuka mājās. Man neizdevās.* (lvTenTen14)

Vairākus intransitīvus verbus var lietot sinonīmiskā nozīmē, apzīmējot subjekta vietas maiņu: *pārbāzēties, pārdislocēties, pārmigrēt, pārsviesties, pārvākties, pārvirzīties, pārvietoties, pārcelties*. Transitīvi verbi lielākoties izsaka konkrētu fizisku pārvietošanu vai pārvietošanos: *pārpumpēt, pārspraust, pārkabināt, pārkrāmēt, pārkraut, pārkopēt, pārstādīt*. Šajā grupā ietverti arī daži abstraktas nozīmes vārdi: *pārvilināt, pārmantot, pārmānīt*.

3) atgriešanās

Atgriešanos atpakaļ izsaka verbi *pārnākt* un *pārrasties*. Arī šīs grupas vārdiem darbības rezultāts ir svarīgāks par virzības trajektoriju. Kā jau minēts iepriekš, šī nozīme var piemist arī atrašanās vietas maiņu izsakošiem virzības vārdiem, ja tie tiek lietoti kopā ar apstākli lokatīvā. Taču verbus *pārnākt* un *pārrasties* parasti lieto šajā šaurākajā nozīmē. Korpusā lvTenTen14 biežāk sastopamās bigrammas (bigrammas ir divi secīgi vārdi tekstā), kuru pirmais vārds ir *pārnākt*, ir *pārnākt mājās* (1200 piemēri) un *pārnākt no* (668 piemēri). Biežāk sastopamās trigrammas (trigrammas ir trīs secīgi vārdi tekstā) ir *pārnākt no darba* (165 piemēri) un *pārnākt mājās no* (149 piemēri).

4) pārtraukta darbība

Pārtrauktu darbību izsaka tikai trīs verbi: *pārstāt*, *pārtrūkt*, *pārtraukt*. Darbība tiek pārtraukta, lai gan to iespējams turpināt. Darbības apturēšanas nozīme piemīt arī verba *pārstāt* bezpriedēkļa motivētājverbam *stāt*. Šo nozīmi var interpretēt arī kā pāreju no aktīvas darbības uz pasīvu stāvokli jeb virzību starp diviem darbības veidiem abstraktā nozīmē. Tas šo nozīmi saista ar prototipisko nozīmi.

Ja verbs *pārtrūkt* tiek lietots ar abstraktiem subjektiem, piem., *pārtrūkst saruna*, tam piemīt pārtrauktas darbības nozīme. Ja šis pats verbs tiek lietots ar konkrētiem fiziskiem subjektiem, tad tam piemīt sadalīšanas nozīme, piem., *diegs pārtrūka*.

Lai gan pētījumā ir atrasti tikai trīs vārdi ar pārtrauktas darbības nozīmi, iespējams, citos korpusos tādu ir vairāk.

5) laika posmā pabeigts process

Šīs grupas verbi saistīti ar limitatīvu situāciju, kas aptver noteiktu laika posmu. Substantīvu motivētu verbu *pārnakšņot* un *pārziemot* ietvertais laika posms ir *nakts* un *ziema*. Lai gan verbs *pārgulēt* neietver norādi uz laika posmu, kontekstā tas visbiežāk tiek lietots kopā ar lietvārdu *nakts* (5).

(5) [...] *nolemts pārgulēt nakti mežā*. (lvTenTen14)

Citu verbu ietvertais laika posms nav tik precīzi nosakāms. Verbu *pārslimot*, *pārsāpēt*, *pārciest*, *pārziēdēt* ietvertais laika posms saistīts ar slimības, sāpju, ciešanu, ziedēšanas perioda ilgumu, kurš konkrētā situācijā ir atšķirīgs. Šajā grupā iekļauti arī verbi *pārgaidīt* un *pārļaut* (*nakti*), kas apzīmē statisku laika pavadīšanu, nogaidot kāda procesa vai laika posma beigas. Atšķirībā no prototipiskās nozīmes pārvaramais šķērslis ir laiks, kurš ir ierobežots ar sākuma un beigu punktu.

6) formas vai īpašības maiņa

Substantīvu motivētie verbi *pārakmeņot/ties*, *pārkaļķot/ties*, *pārkauloties*, *pārkoksneties*, *pārpurvot/ties*, *pārkrāsot/ties*, *pārrogļot/ties* izsaka pilnīgu substantīvam piemītošās īpašības pārņemšanu. Piem., verbs *pārpurvoties* apzīmē vietas, kas iepriekš bijusi sausa, kļūšanu par mitru, purvainu (6). Līdzīgi prototipiskajai

nozīmei maiņa notiek starp diviem punktiem – objekta stāvokli darbības sākumā un darbības beigās.

(6) [...] *aršanai sakārtotā zeme pamazām atkal **pārpurvojas***. (LVK2018)

Pārņemta var ne vien konkrētas fiziskas īpašības, bet arī abstraktas reālijas, piem., valodu: *pārkrievot/ties, pārlatviskot, pārpoļot/ties*, vai nosaukumu: *pārdēvēt/ties, pārsaukt/ties*. Pārmaiņas var būt gan atgriezeniskas, t. i., darbību var veikt atkārtoti, lai atgūtu iepriekšējo ārējo veidolu: *pārgērbt/ties, pārkārtot* (7), gan neatgriezeniskas: *pāraudzināt, pārdzimt, pārformatēt, pārstrādāt, pārstrukturēt/ties, pārstrukturizēt, pārtapt, pārtulkot, pārtvaicēt, pārveidot/ties, pārvērst/ties, pārqualificēt/ties, pārprofilēt/ties, pārmainīt/ties, pārveidot/ties, pārbūvēt* (8).

(7) [...] *man katru reizi ir jākāpj augšā **pārgērbties** un pēcāk arī atpakaļ **pārvilkt** mājas drēbes*. (lvTenTen14)

(8) *Uzņēmums lielāko daļu no iepirktajiem graudaugiem **pārstrādā*** [...] (LVK2018)

7) kļūdaina darbība

Uztveres verbi *pārskatīties, pārklausīties* saistīti ar kļūdainu informācijas uztveri, izmantojot maņas – redzi un dzirdi. Verbs *pārprast* saistīts ar kļūdainu mentālu uztveri. Verbs *pārrēķināties* saistīts ar kļūdainu mentālu darbību. Runas verbi *pārsacīties, pārteikties* saistīti ar vārda kļūdainu izteikšanu skaniskā formā. Verbs *pārrakstīties* saistīts ar kļūdainu vārda attēlojumu rakstiskā formā. Kļūdaina darbība notiek nejauši, bez iepriekšēja nodoma.

8) atkārtota darbība

Priedēklis *pār-* visbiežāk tiek lietots atkārtotas darbības nozīmē. Šajā grupā ietverto verbu skaits divreiz pārspēj trīs nākamās populārākās nozīmes – atrašanās vietas maiņas nozīmi, formas vai īpašības maiņas nozīmi un pārmērīgas darbības nozīmi.

Ir atkārtotas darbības verbi, kas saistīti ar iepriekš veiktu kļūdainu darbību – tā rosinājusi veikt darbību atkārtoti. Tie ir verbi ar ļoti plašu semantiku. Ir verbi, kas saistīti ar precīzākas informācijas ieguvu: *pārjautāt, pārvaicāt, pārprasīt, pārklausināt, pārmērīt*. Ir verbi, kas saistīti ar atkārtotu objekta radīšanu: *pārfilmēt, pārmūrēt, pāradīt*. Ir verbi, kas saistīti ar kļūdu labošanu: *pārlabot*.

Atkārtotu darbību rosina ne vien iepriekšēja kļūdaina darbība, bet arī nepieciešamība kaut ko mainīt. Maiņas iemesli var būt vienlaikus vairāki, piem., kāds no šiem:

1. Ir verbi, kas tiek lietoti finanšu un ekonomikas sfērā dažādu procesu vai biznesa optimizēšanai: *pārcenot, pārfinansēt, pārkreditēt/ties, pārķīlāt, pārorganizēt, pārorientēt/ties, pārpirkt, pārplānot, pārsertificēt, pārvērtēt*.
2. Maiņa nepieciešama, jo mainījušās prasības: *pāršūt, pārvēīt, pārpiķēt, pārdalīt, pārdefinēt, pārkomplektēt, pārkonfigurēt, pārmodelēt, pārprojektēt, pārtaisīt, pārkombinēt, pārprogrammēt*.

3. Darbību var motivēt arī vēlme garantēt labu rezultātu: *pārgludināt, pārslaucīt, pārskanot, pārtīrīt, pārpulēt, pārnaglot, pārlīmēt, pārloedēt, pārmetināt, pārlakot, pārķemmēt.*
4. Darbību var motivēt vēlme atsvaidzināt atmiņā informāciju: *pāršķirsīt, pārlapot, pārlasīt.*
5. Darbība tiek veikta, jo iepriekšējās darbības rezultāts kļuvis nederīgs laika noilguma dēļ: *pārreģistrēt/ties, pārakreditēt, pārvēlēt.*
6. Darbība tiek veikta, jo iepriekš nav izdevies iegūt apmierinošu rezultātu: *pārzvanīt.*

Atkārtotas darbības motivācija dažkārt nosakāma tikai no konteksta. Piem., verba *pārrakstīt* darbības motivācija var būt gan kļūdas labošana (9), gan informācijas saglabāšana (10).

- (9) [..] **pārrakstot** šo ieskaiti, skolēns saņem darbu, kura vērtējums nav augstāks par 5 ballēm. (lvTenTen14)
- (10) Rīgas Neredzīgo bibliotēkā **pārrakstīs** diskos visvērtīgākās skaņuplates. (lvTenTen14)

Šajā grupā iekļauti vairāki verbi ar latviešu valodai netipisku dubultās prefiksācijas parādību: *pārapbedīt, pārapdrošināt, pārapstiprināt*. Aplūkojot dubultās prefiksācijas parādību latviešu valodā, Daiki Horiguči (*Daiki Horiguchi* 2015, 140–141) konstatējis, ka vispopulārākā priedēkļu kombinācija ir *pār-ap-* (31 verbs), otra populārākā kombinācija ir *pār-iz-* (17 verbu). Sekundārais priedēklis *pār-* visbiežāk piešķir darbības atkārtojuma vai darbības pārmērīguma nozīmi. Priedēklis *pār-* ir vienīgais, kas kombinējas kopā ar jebkuru no 11 priedēkļiem, pat ar sevi (*pārpārbaudīt*).

9) pārmērīga darbība

Šīs grupas vārdiem raksturīga kādas darbības veikšana vai kāda procesa norise pārāk lielā apjomā, pārsniedzot optimālo darbības kvantitāti. Atšķirībā no prototipiskās nozīmes pārvaramais šķērslis ir abstrakts – optimālā darbības kvantitāte. Pārmērīgas darbības rezultātā pasliktinās objekta vai subjekta kvalitāte, radītais objekts kļūst nederīgs lietošanai, vai darbības sekas ir kādam nelabvēlīgas (11).

- (11) *Milzīgie dotēto preču ievedumi pārslogo* tirgu, zemnieki grimst nabadzībā, zaudē konkurences spējas. (SAEIMA)

Darbības rezultāts ir nevēlams, ja uz darbības subjektu vai objektu pārmērīgi iedarbojas siltums, aukstums, sausums vai gaisma: *pārgaismot, pārkalst, pārkaltēt, pārkarstēt, pārkarst, pārsaldēt, pārsalt, pārsauļot, pārsausināt, pārkurināt*. Negatīva ir arī telpas pārmērīga aizpildīšana: *pārbāzt, pārblīvēt, pārblīst, pārpildīt/ties*.

Ir verbi, kas saistīti ar ēdiena gatavošanu vai procesiem, kas notiek pārtikas produktos: *pārskābt, pāržāvēt, pārrūgt, pārvārīt/ties, pārsālīt, pārsaldināt, pārgatavināt, pārgatavoties, pārcepināt, pārcept/ties, pārturēt*. Kaitējums tiek nodarīts, uzņemot barību pārāk lielā daudzumā: *pārbarot/ties, pārdozēt, pārdzerties, pārēsties*.

Arī labi iecerētas darbības rezultāts var būt negatīvs, ja darbība veikta pār-
mērīgi: *pārmēsot, pārceņsties, pārslasīties, pārmācīties, pārslavēt, pārspēlēties,*
pārstrādāties, pārstiepties.

Zaudējumus kādas personas materiālajam stāvoklim izsaka verbi *pārmaksāt,*
pārtērēt, bet nelabvēlīgu ietekmi uz kādu personu – verbu *pārmocīt, pārbaudīt,*
pārstrādīnāt nosauktā darbība.

10) pārspēšana

Pārspēšanas nozīme raksturīga runas vārdiem *pārkliegt* un *pārblaut*. Subjekts pārspēj objektu ar lielāku skaņas kvantitāti. Ar verbu *pārsolīt* subjekts pārspēj objektu ar lielāku naudas līdzekļu kvantitāti. Verbs *pārspēt* un pārnestā nozīmē lietoti verbi *pārspļaut* un *pārtrumpot* saistīti gan ar kvalitatīvu pārspēšanu, darot kaut ko labāk vai savādāk (12), gan ar kvantitatīvu pārspēšanu, darot kaut ko vairāk (13). Pārspēšanas nozīme cieši saistīta ar pārmērīgas darbības nozīmi, jo ar pārspēšanu saistīta kādas citas personas varēšanas vai robežu pārkāpšana. Ar pārmērīgas darbības nozīmi tā ir savu optimālo iespēju vai robežu pārkāpšana.

- (12) *Mūsdienās Kārnegī padomus var pārtrumpot tikai modē nākušais „koučings”. (lvTenTen14)*
- (13) *Tēvs sasniedza apaļu simtu, bet vectēvs pārtrumpoja ar gadiem mūs visus. (lvTenTen14)*

11) darbība aptver visu objektu

Priedēklis *pār-* var apzīmēt arī tādu darbību, kuras ietekme plešas pāri visam objektam. Darbība tiek veikta pamatīgi. Virzības verba *pārstaigāt* trajektorija ietver visu objektu pilnībā (14). Tā ir daudz plašāka par virzību no viena punkta līdz otram, ko izsaka verbs *pāriet* (15). Visu objektu ietver arī ar redzi saistīti verbi *pārlūkot* un *pārredzēt*, runas verbs *pārrunāt*, skaņas verbs *pārskanēt*, mentālas darbības verbi *pārzināt* un *pārspriest*, konkrētas fiziskas darbības verbi *pārrakt* un *pārmeklēt*, abstraktas darbības verbi *pārvaldīt*, *pārraudzīt* un *pārņemt*.

- (14) *Pēdējie pārstaigāja visu Igauniju no Narvas līdz Valkai uz Latvijas robežas. (lvTenTen14)*
- (15) *Piestājām, lai pārietu pāri vienam unikālam koka tiltam. (lvTenTen14)*

12) virsma tiek pārklāta

Šīs grupas vārdiem piemīt gan visu objektu iekļaujoša nozīme, gan šīs nozīmes nianse – iedarbība notiek tieši uz objekta ārējo virsmu. Darbības rezultāts ir paliekošs. Verbi izsaka konkrētu fizisku darbību: *pārbārstīt, pārbērt, pārkaisīt, pārklāt/ties, pārļautīt, pārliet, pārplūdināt, pārsegt/ties, pārslacīt, pārsmērēt, pārstiept, pārsvītrot, pārvilkt/ties, pārziest.*

13) sadalīšana divās daļās

Verbiem piemīt nozīme, ko izsaka apstākļa vārds *pušu*. Parasti objekts tiek sadalīts divās daļās. Nereti kontekstā līdz ar šiem verbiem tiek lietoti veida apstākļi *pušu, uz pusēm* (16).

(16) *Sīpolus nomizojam un pārgriežam uz pusēm.* (lvTenTen14)

Sadalīšanu var veikt ar kāda instrumenta, sprāgstvielu vai uguns palīdzību: *pārcirst, pārdedzināt, pārdurt, pārgriezt, pārkniebt, pārsprāgt, pārspridzināt, pāršķelt/ties, pārrurbt, pārzāgēt*. Sadalīt var arī ar fizisku spēku: *pārlauzt, pārlocīt/ties, pārlūzt, pārplēst, pārplīst, pārraut*, vai ar zobu palīdzību: *pārgrauzt, pārkost*. Sadalīšana var notikt saskarē ar cietu priekšmetu: *pārsist, pārrīvēt*.

Prototipiskajai virzībai pāri ir kustības sākumpunkts un beigu punkts. Arī darbībai, kas saistīta ar objekta sadalīšanu divās daļās, ir savs sākumpunkts un beigu punkts. Pārvaramais šķērslis pārnestā nozīmē ir objekts, kas tiek ietekmēts.

Secinājumi

Radiālo kategoriju metodes izmantošana priedēkļu nozīmju aprakstam sniedz skaidrāku priekšstatu par priedēkļu nozīmju hierarhiskajām attiecībām. Priedēkļa *pār-* prototipiskā nozīme ir virzība pāri kādam objektam vai šķērslim. Šo nozīmi tiešā vai netiešā veidā atspoguļo arī atvasinātās nozīmes, kas izsaka attāluma, laika vai optimālo robežu pārvarēšanu, vai arī pāreju no viena stāvokļa citā. Modelī atspoguļotas gan telpiskās, gan temporālās, gan kvantitatīvās nozīmes.

Nozīmju grupās iekļauto verbu skaits ir atšķirīgs. Lai gan jebkura priedēkļa senākā nozīme saistīta ar virzienu telpā, priedēklis *pār-* visbiežāk tiek lietots atkārtotas darbības nozīmē (29% verbu), kas nav pārmantota no prievārda *pār*. Aptuveni divreiz mazāk verbu iekļauti atrašanās vietas maiņas (13% verbu), formas vai īpašības maiņas (13% verbu), pārmērīgas darbības (15% verbu) un virzības pāri kaut kam (11% verbu) nozīmju grupās. Citās grupās verbu ir krietni mazāk. Analizējot polisēmiskus verbu, tika ņemta vērā tikai primārā polisēmiska verba nozīme vai tā nozīme, kurā verbs tiek lietots no korpusa ekscerpētajos piemēros, jo pētījuma mērķis bija apzināt nozīmes, ko priedēklis var piešķirt priedēkļverbam, bet ne analizēt visas katra verba nozīmes. Verbu skaits nozīmju grupās sniedz aptuvenu priekšstatu par nozīmju izplatību. Uzsākot veidot modeli, bija vēlme izvairīties no pārmērīgas nozīmju sadrumstalotības. Taču ne vienmēr tas ir viegli izdarāms. Nozīmju, kuras piemīt tikai dažiem verbiem, iekļaušanu modelī pamato verbu savdabība. Priedēklīm *pār-* ir divas retāk sastopamas nozīmes – atgriešanās atpakaļ nozīme un pārtrauktas darbības nozīme.

Priedēkļa *pār-* nozīmju modelis būs noderīgs noderīgs leksikogrāfiem vārdnīcu veidošanā, kā arī latviešu valodas apguvējiem.

Sāsinājumi un apzīmējumi

- LVK2018 *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas korpuss*
 lvTenTen14 *lvTenTen: Corpus of the Latvian Web*
 SAEIMA *Latvijas Republikas 5.–12. Saeimas sēžu stenogrammu korpuss*

Avoti

1. Bendiks, Hermanis et al. 1972–1996. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 8 sējumos. Rīga: Zinātne. Pieejams: www.tezaurs.lv/llvv
2. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. Pieejams: www.tezaurs.lv/llvv
3. *Latvijas Republikas 5.–12. Saeimas sēžu stenogrammu korpuss* (apm. 20 milj. vārdlietojumu). Pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/Saeima>
4. *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas korpuss 2018*. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/LVK2018>
5. *lvTenTen: Corpus of the Latvian Web*. Pieejams: <https://www.sketchengine.eu/lvtenten-latvian-corpus/>

Literatūra

1. Brugman, Claudia, Lakoff, George. 2006. Radial network. Cognitive topology and lexical networks. *Cognitive Linguistics: Basic Readings*. Geeraerts, Dirk (ed.). Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 109–139. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110199901>
2. Dargis, Roberts et al. 2018. Annotation of the corpus of the *Saeima* with multilingual standards. *ParlaCLARIN: LREC2018 Workshop on Creating and Using Parliamentary Corpora*. Fišer, Darja, Eskevich, Maria, Jong, Franciska de (eds.). Miyazaki, Japan: Clarin Eric, 39–42.
3. Dimante, Irīna. 2001. *Adverbu transpozīcija un evolūcija*. Promocijas darba kopsavilkums doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozarē. Rīga: Latvijas Universitāte.
4. Endzelīns, Jānis. 1971. Latyšskie predlogi. *Darbu izlase*. I. Rīga: Zinātne, 307–655.
5. Gries, Stefan Thomas. 2006. Corpus-based methods and cognitive semantics: the many senses of *to run*. *Corpora in Cognitive Linguistics: Corpus-based Approaches to Syntax and Lexis*. Gries, Stefan Thomas, Stefanowitsch, Anatol (eds.). Berlin: Mouton de Gruyter, 57–100. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110197709.57>
6. Horigučī, Daiki. 2015. Dubultā prefiksācija latviešu valodā. *Valoda: nozīme un forma*. 6, 138–146. DOI: 10.22364/vnf.6
7. Janda, Laura A. et al. 2013. *Why Russian Aspectual Prefixes Aren't Empty: Prefixes as Verb Classifiers*. Bloomington, Indiana: Slavica Publishers.
8. Kalnača, Andra. 2008. Gramatizēšanās un reanalīzes attieksmes. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 12(1), 250–258.
9. Kalnača, Andra. 2014. *A Typological Perspective on Latvian Grammar*. Warsaw / Berlin: De Gruyter Open. DOI: <https://doi.org/10.2478/9783110411317>
10. Lakoff, George. 1987. *Women, Fire and Dangerous Things*. Chicago: University of Chicago Press. DOI: <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226471013.001.0001>

11. Levāne-Petrova, Kristīne. 2019. Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus, tā nozīme gramatikas pētījumos. *Valoda: nozīme un forma*. 10, 131–146. DOI: <https://doi.org/10.22364/vnf.10>
12. Nessel, Tore, Endresen, Anna, Janda, Laura A. 2011. Two ways to get out: radial category profiling and the Russian prefixes *vy-* and *iz-*. *Zeitschrift für Slawistik*. 56(4), 377–402. DOI: 10.1524/slwa.2011.0039
13. Norvig, Peter, Lakoff, George. 1987. Taking: A study in Lexical Network Theory. *Proceedings of the Thirteenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. Aske, Jon, Beery, Natasha, Michaelis, Laura, Filip, Hana (eds.). Berkeley: Berkeley Linguistics Society, 195–206. DOI: <https://doi.org/10.3765/bls.v13i0.1820>
14. Soida, Emīlija. 2009. *Vārddarināšana*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
15. Staltmane, Velta. 1958. Verbu veidi mūsdienu latviešu literārajā valodā. *LPSR ZA Valodas un literatūras institūta raksti*. VII, 5–47. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.996881>
16. Vulāne, Anna. 2015. Vārddarināšana. *Latviešu valodas gramatika*. 2. izd. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 190–299.

Summary

Prefixation is a productive technique of verb derivation in Latvian. The range of meanings that prefix can assign to different verbs is very wide. Usually, the meanings of prefixes are of spatial, temporal, or quantitative nature. Traditionally in Latvian linguistics, the meanings of prefixes are presented in the form of a list, giving some examples of prefixed verbs. In this study, prefix meanings are reflected in the radial meaning model, which clearly shows the hierarchy of prefix meanings, common and different properties of meanings. Until now, the classification of the meanings of verbal prefixes in the Latvian linguistics has not been addressed in this way. The concept of radial category is widely used in cognitive linguistics (Lakoff 1987, 65). The radial meaning model for the prefix *pār-* was created by analysing 396 prefixed verbs excerpted from *lvTenTen14*, *LVK2018* and the *Saeima* corpus. The model includes 13 meanings. Although the prototypical meaning of the prefix *pār-* is movement over some object, the largest group of the *pār-* prefixed verbs have the meaning of repeated action.

Keywords: verb; word-formation; prefix; prefixation; polysemy of prefixes.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)